

ВІДГУК

офіційного опонента Хижняк Лариси Михайлівни
на дисертацію Кухти Мирослави Павлівни
на тему «Соціальний потенціал людей старшого віку в
сучасному українському суспільстві», поданої на здобуття наукового
ступеня доктора соціологічних наук за спеціальністю 22.00.04 –
спеціальні та галузеві соціології

1. Актуальність теми дисертації обумовлюється тим, що в сучасному суспільстві неоднозначно оцінюються місце, роль людей старшого віку в модернізаційних процесах, затребуваність їхніх компетенцій, професійного та життєвого досвіду в революційних перетвореннях, що відбуваються в сьогоденні. Для українського суспільства це особливо важливо, адже суспільні перетворення вимагають соціологічного підходу, здатного забезпечити науковий супровід процесів соціального захисту осіб старшого віку, адаптації державної соціальної політики до реальності, пов'язаної з проблемою старіння населення і подовження активного життя людей у старшому віці. Це важливо, зважаючи на те, що старіння населення України викликає низку проблем: збільшується демографічне навантаження на працездатне населення; ускладнюється вирішення проблеми матеріального і фінансового забезпечення осіб старшого віку; виникають труднощі з їх соціальною ідентифікацією в нових умовах, а також з соціальним забезпеченням та організацією всієї їхньої життєдіяльності. Ефективною управлінською стратегією за цих умов може стати використання соціального потенціалу активних осіб цієї вікової групи.

Між тим теоретико-методологічного і методичного підґрунтя соціологічного вивчення соціального потенціалу людей старшого віку недостатньо для забезпечення ефективності соціальних проєктів, що розробляються і впроваджуються в умовах турбулентних соціальних відносин, поглиблення соціальних нерівностей та їхнього негативного впливу на суспільну динаміку, міжпоколінні відносини тощо. Наукове опрацювання соціальних проблем людей старшого віку недостатнє також для ефективного регулювання активного довголіття, зниження ризиків, пов'язаних з ним.

Слід зазначити, що науковцями наразі активно опрацьовуються такі теми, як лібералізація старшого віку (інклюзивне старіння), дискримінація осіб старшого віку, колективна відповідальність за забезпечення відповідного рівня і якості життя людей старшого віку. Між тим старіння світу вимагає якісних змін соціально-економічних і управлінських систем, задіяних в нарощуванні й використанні соціального потенціалу особистості, групи, суспільства в цілому. Наразі багато європейських країн вдалися до таких заходів, як реформа системи дострокового виходу на пенсію; заходи по збереженню або адаптації професійних навичок;

розвиток професійного навчання всередині трудової кар'єри; покращання умов і організації праці; розширення часткової зайнятості; проведення кампаній по зміні соціальних стереотипів, які несприятливі для осіб старшого віку. Цей досвід потребує критичного переосмислення з метою застосування напрацювань інших держав в Україні.

Дисертація М. П. Кухти відповідає викликам сучасності, у ній вперше проведено соціологічну концептуалізацію соціального потенціалу людей старшої вікової групи, розроблено гуманістичну модель цього потенціалу, якої так бракує в сучасному українському суспільстві, де особи старшого віку особливо потерпають від соціальної незатребуваності і соціальної незахищеності. Це свідчить про актуальність заявленої теми дисертації.

2. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх достовірність. Дисертація складається з анотації, вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та п'ятих додатків. Така структура дозволила логічно і послідовно розкрити заявлену тему. Концепції соціальної поведінки, соціального статусу осіб старшої вікової групи розвиваються в тісному зв'язку з низкою як міждисциплінарних, так і соціологічних теорій і підходів, що критично дисертанткою переосмислені та розвинені відповідно до потреб і викликів сьогодення. Можна стверджувати, що існує навіть певне запізнення у соціологічному опрацюванні теми соціального потенціалу людей старшого віку, яке стримує певна категоріальна невизначеність, брак критичного, системного і комплексного підходів до її вивчення. Саме такі підходи застосовано М. П. Кухтою у її дослідженні. Його наукова новизна досягається за рахунок використання сучасних теоретико-методологічних підходів до соціологічного вивчення актуальних соціальних явищ (процесів) і визначається тим, що до теперішнього часу у вітчизняній соціології люди старшого віку як об'єкт дослідження комплексно не досліджувалися, особливо їхній соціальний потенціал та умови його актуалізації в сучасному українському суспільстві. Дисертанткою вдало сформульовані мета і завдання дослідження, які відповідають заявленій темі і логічно вибудовані з тим, щоб виокремлене проблемне поле соціологічних та міждисциплінарних дискусій стосовно соціального потенціалу людей старшого віку було досліджено шляхом комбінування кількісних та якісних методів.

Базуючись на матеріалах власного емпіричного соціологічного дослідження, дисертантка обґрунтовано довела, що в українському суспільстві, зважаючи на його кризовий стан, реалізації соціального потенціалу осіб старшого віку сприятиме "... самоорганізація представників старшої групи, втілена в проектуванні життя з подальшою реалізацією в відповідних життєвих стратегіях. Це можливо за взаємодії двох складових: особистісної (продлонгація життєвої перспективи); соціальної (зниження тиску на старшу групу шляхом девальвації

деструктивного впливу негативних стереотипів щодо старшої групи та впровадження заходів щодо зниження насилля над старшими)" (с. 373). Цей висновок має як наукове, так і практичне значення, адже на його підставі можна скорегувати соціальну політику щодо людей старшого віку.

М. П. Кухта, демонструючи свою глибоку обізнаність з теми, проявила професіоналізм і креативність при узагальненні знання щодо маркерів старості та процесу старіння; уточненні поняття, структури та специфіки реалізації соціального потенціалу в залежності від ситуації, часу, простору, в якому відбувається життєдіяльність людей старшого віку; визначенні можливостей реалізації соціального потенціалу різних категорій старшого віку в українському суспільстві, зокрема, тих, що перебувають під соціальним патронатом. Обґрунтованість наведених дисертанткою висновків базується на грамотному використанні як загальнонаукових, так і соціологічних методів дослідження. Нове наукове знання отримано дисертанткою за допомогою загальнонаукових методів, застосування яких до аналізу проблем соціального потенціалу вікових груп є закономірним, зважаючи на міждисциплінарний характер цієї проблематики. Аналіз тексту дисертації дозволяє стверджувати, що висновки дисертації є достатньо обґрунтованими та достовірними.

3. Оцінка новизни наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у дисертації. Наукова новизна дисертації не викликає сумнівів. Дисертанткою шляхом використання широкого кола наукових джерел з означеної теми та власного дослідження *отримано нові науково обґрунтовані результати.*

Новизною роботи передусім є як збагачення неусталеної термінології, яка описує процес соціального потенціалу людей похилого віку (визначення сутності, структури соціального потенціалу людей старшої вікової групи; їхнього життєвого проектування, життєвих перспектив), так і розкриття причин відмінностей в процесі старіння в Україні та в країнах Заходу (це зроблено вперше у вітчизняній соціології).

Спеціальна увага в дисертації приділяється розгляду та аналізу проблем, що ускладнюють реалізацію соціального потенціалу старшої вікової групи в Україні. Слушною видається теза дисертантки, що "ієрархія проблем для людей старшого віку існує, проте залежно від стратифікаційної належності останніх – для представників різних груп вона відрізнятиметься (с. 228). Наведена в дисертації за результатами емпіричного дослідження типологія проблем, з якими стикаються особи старшого віку в різних сферах суспільного життя, може бути використана в кадровій політиці різних організацій, де працюють представники старшої вікової групи, в соціальних службах, які опікуються особами похилого віку.

Практичне значення має і висновок дисертантки щодо загроз реалізації соціального потенціалу осіб старшого віку. Серед ними передусім названі "... бідність і матеріальне неблагополуччя, погіршення здоров'я і ризик передчасної смерті, ризик соціальної ізоляції, втрата

родинних зв'язків, деформація норм поведінки, загроза шахрайських дій щодо них" (с. 259). Дисертантка справедливо виділяє такий чинник, як шахрайські дії, які становлять особливу небезпеку для осіб похилого віку, які найбільш соціально незахищені перед новими видами інформаційного шахрайства. Науково встановлені і пояснені факти недобросовісного поводження з особами похилого віку мають спонукати державні інституції, громадянське суспільство до відповідних рішень і дій.

М. П. Кухта слушно провела порівняння різних вікових груп щодо встановлення співвідношення між можливостями їх членів побудови успішних стратегій та життєвих перспектив. Нею емпірично доведено, що ці можливості різні в різних вікових прошарках. Це може слугувати підґрунтям для розробки відповідних соціальних технологій оптимізації життєдіяльності різних категорій старшого віку, їх взаємодій з навколишнім світом.

Відзначимо ще елементи новизни дисертації. М. П. Кухта обґрунтувала шляхи задоволення соціально-ресурсних потреб сучасного суспільства через актуалізацію соціального потенціалу людей старшого віку, а також доповнила систему функціональних параметрів життєвої перспективи осіб старшого віку. Ці наукові здобутки дисертантки мають практичне та теоретичне значення і є необхідним науково-методологічним базисом для розробки практичних рекомендацій щодо удосконалення використання соціального потенціалу тих людей, які мають значний життєвий досвід і можливість його переосмислення.

Слід відмітити важливість для науки й народного господарства одержаних результатів, а також рекомендацій щодо їх використання. Матеріали дисертації та висновки, сформульовані дисертанткою, можуть бути використані для удосконалення технологій соціального проектування роботи з особами похилого віку, можуть слугувати методичною та методологічною базою розробки та соціологічного супроводу проектів у сфері освіти для людей "третього віку", можуть бути також використані в навчальному процесі при підготовці соціальних працівників і соціологів, які вивчають проблеми людей старшого віку. Вагоме значення, на мій погляд, має необхідність використання висновків та результатів дисертації в державному управлінні, при проведенні державної соціальної політики (зокрема, це важливо враховувати в процесі наукового обґрунтування соціальних стандартів, що стосуються осіб старшого віку, передусім прожиткового мінімуму як основи розрахунку мінімальної пенсії та соціальної допомоги тощо).

4. Повнота висвітлення результатів у публікаціях. За темою дисертації дисертанткою опубліковано 21 наукові праці, з яких: 1 монографія, 20 статей в наукових фахових виданнях, в тому числі 2 статті, індексовані в міжнародній наукометричній базі Index Copernicus, 2 статті в зарубіжних виданнях, індексованих в РИНЦ та Scopus. Апробацію матеріалів дослідження засвідчують 12 наукових праць, додатково відображають наукові результати дисертації 6 наукових праць.

Спрямованість науково-практичних конференцій, де відбувалася апробація дисертаційного дослідження, характер періодичних наукових видань, статей і монографії, в яких відображено положення дисертації і результати проведених емпіричних досліджень, мають безпосереднє відношення до проблематики, розглянутої в дисертації. Дисертація також пройшла належну апробацію; вона є науковою працею, що має самостійний і завершений характер.

5. Відповідність дисертації та автореферату встановленим нормативним вимогам оформлення. Текст автореферату повністю відображає основні положення, зміст, результати і висновки здійсненого дослідження. Аналіз тексту дисертації та автореферату свідчить про те, що у докторській дисертації матеріали своєї кандидатської дисертації М. П. Кухта не використовувала. Однак бажано було б більш чітко визначити відмінності одержаних дисертанткою наукових результатів (а ці результати досить вагомі!) від напрацювань, що здійснені науковцями раніше. Цього немає в обґрунтуванні пунктів новизни у вступі, хоча в тексті роботи дисертанткою частково це зроблено.

Отримані М. П. Кухтою наукові результати повністю відповідають нормативним вимогам та паспорту заявленої спеціальності 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології.

Дискусійні положення та зауваження. Оцінюючи докторську дисертацію М. П. Кухти як роботу самостійну, оригінальну й завершену, підготовлену на високому теоретико-методологічному рівні, висловлю й декілька зауважень, дорадчих рекомендацій щодо змісту дисертації та побажання в подальших наукових пошуках дисертантки. Власне, нижче наведено ті аспекти проблеми, розкриття яких під час захисту дозволить краще усвідомити інноваційні наукові здобутки М. П. Кухти, розкриті в дисертації.

1. Оскільки М. П. Кухта розглядає потенціал людей старшого віку, то логічним видається перший розділ дисертації, присвячений узагальненню напрацювань представників різних наукових напрямів, галузей знань щодо маркерів старіння (у тому числі похилого віку) і процесів старіння. Звичайно, наразі набуває особливого значення для технологізації роботи з віковими групами старшого покоління міждисциплінарний підхід, на чому й акцентує увагу дисертантка. Разом з тим явним повтором виглядає текст, де дається типологія старості за функціональним критерієм - життя активне й незалежне чи потреба в сторонньому догляді. Адже за цим критерієм можна типологізувати членів будь-якої вікової групи. Доречно було б наголосити на суто специфічних особливостях осіб старшого віку (не тільки статусних!).

2. Не можна не відмітити таке досягнення дисертації, як отримання нового знання завдяки використанню проблемно-подієвого підходу до життєвих перспектив людей старшого віку та їх взаємозв'язку з їхнім соціальним потенціалом (особливо з його реалізацією тими, хто демонструє активне старіння). Однак цікаво було б знати позицію

дисертантки щодо переваг, можливостей та вад моделі комплексного активного старіння в кризовому сучасному українському суспільстві. Про які інвестиційні можливості людей старшого віку говорить дисертантка? Як в кризовому українському суспільстві забезпечити заклик дисертантки до "розширення практик використання можливості самозабезпечення та створення ресурсних запасів" людям старшого віку (с. 255)?

3. Розроблена дисертанткою гуманістична модель соціального потенціалу людей старшого віку була б більш придатною для практичного використання за умови більш глибокого розкриття інформаційно-комунікативної складової цієї моделі. Долучення фахівців, які опікуються проблемами осіб старшого віку, до міждисциплінарних платформ з вивчення процесів старіння в глобальних масштабах видається недостатнім без включення в ці процеси самих людей старшого віку, зважаючи на індивідуалізацію життєвих траєкторій сучасної людини. Як підвищити готовність людей старшого віку до життя в умовах цифровізації різних сфер суспільного життя, у тому числі сфери соціальних послуг(адміністративних, медичних тощо)?

4. Погоджуючись із дисертанткою щодо наявності "горизонту можливостей" для людей старшого віку в кожному суспільстві і в окремих його сферах, зазначу, що робота значно виграла б, якби і ній вікові перепони та обмеження було розкрито на конкретних прикладах. Це добре вдалося показати стосовно тих осіб, які перебувають в закладах соціальної опіки (розділ 4), однак "горизонт можливостей" для соціально активних осіб похилого віку теж потребує більш глибокого розкриття.

5. На с. 34 при обґрунтуванні новизни дисертації в частині "удосконалено" М. П. Кухта стверджує, що "створення відповідних умов для старшої вікової групи в результаті соціального партнерства сприятиме збільшенню ресурсних можливостей суспільства в цілому, що потребує подолання патерналістських орієнтацій старшого покоління". Доцільно було б в самому тексті роботи (напр., на с.254 та ін., де цей аспект проблеми розглядається) приділити більше уваги питанню механізмів цього партнерства, його реалістичності на теренах сучасної України. Адже на соціальне партнерство як шлях досягнення суспільної злагоди в різних сферах науковці покладають надії, що майже не виправдовуються, ще з 60-х років ХХ ст. (хоча набагато раніше ця концепція почала застосовуватися в соціальній політиці). Крім того, досить банальним видається закид щодо патерналістських орієнтацій старшого покоління без розкриття сутності та генези цих орієнтацій.

Вищезазначені зауваження не знижують високої оцінки представленої дисертації. Ці зауваження саме й виникли тому, що дисертантка досить креативно підійшла до розкриття проблеми, завдяки чому її наукові напрацювання стали надбанням не тільки вітчизняної, а й світової соціології. Адже не випадково в тексті дисертації українські реалії з теми дослідження розглянуто з урахуванням світових трендів та

міжнародних напрацювань щодо визначення ставлення до проблем людей старшого віку.

Загальний висновок про відповідність роботи встановленим вимогам. Проведений аналіз тексту дисертації, автореферату, наукових публікацій М. П. Кухти за темою дисертації дозволяє стверджувати, що дисертація виконана у відповідності до п. 9, 10, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів» (зі змінами), ухваленого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 р. Результати є обґрунтованими, їх наукова новизна розкрита у основних положеннях та висновках дисертації, дисертаційна робота має теоретичну та практичну цінність. Отже, дисертаційна робота «Соціальний потенціал людей старшого віку в сучасному українському суспільстві» є самостійним, завершеним дослідженням, відповідає вимогам до докторських дисертацій, а її авторка Кухта Мирослава Павлівна заслуговує присудження їй наукового ступеня доктора соціологічних наук за спеціальністю 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології.

Доктор соціологічних наук, професор,
професор кафедри прикладної соціології та
соціальних комунікацій Харківського
національного університету імені
В. Н. Каразіна

Л. М. Хижняк

4 червня 2019 р.

НАЧАЛЬНИК СЛУЖБИ УПРАВЛІННЯ
ПЕРСОНАЛОМ

